

Dimitre Onciul, prețuitor și protector al izvoarelor trecutului poporului român

VIRGILIU Z. TEODORESCU

„În toate activitățile publice pe care le-a dus, Onciul a fost cu prestanță”.

Aurelian Sacerdoțeanu¹

Format la școala analizei critice a documentelor, Dimitre Onciul, la 1 aprilie 1900, a preluat conducerea Direcției Generale a Arhivelor Statului. A avut astfel prilejul să cunoască mai profund acțiunile predecesorilor menite a proteja izvoarele trecutului istoriei României. Ca profesor la catedra universitară acordase, încă din primii ani, o atenție deosebită antrenării studenților la pregătirea directă, mijlocită a lucrărilor de seminar pe documentele evocatoare. Acum aceste posibilități obțineau o largă deschidere, reclamând însă, în prealabil, o sistematizare a fondurilor și colecțiilor care să permită o corespunzătoare regăsire și manipulare. Pedanteria îi caracterizase anii anteriori ai activităților de cercetare și profesorat. Acum, la vârsta de 44 de ani, preluând funcția de director general al Arhivelor Statului avea prilejul să valorifice experiența anterioară.

Analiza² i-a arătat că demersurile predecesorilor, bine intenționate și pretențioase prin cuantumul bănesc ce ar fi solicitat bugetul României, nu avuseseră sorti de a deveni realitate, multe dintre evenimentele neprevăzute determinând deturarea a ceea ce fusese hotărât ca favorabil pentru Arhivele Statului. Ca atare, a adoptat o formulă ce s-a dovedit în timp viabilă și funcțională. A considerat ca fiind mai util să procedeze metodic și consecvent pentru a-și realiza obiectivele preconizate prin lansarea unor acțiuni aparent minimale, dar care, eșalonate în timp, aveau menirea să contribuie la rezolvarea problemelor dificile, cu care se confruntau Arhivele Statului.

La venirea sa la conducerea instituției, a găsit un mănunchi³ de angajați a căror competență a știut să o stimuleze. Concomitent, procedând cu tact, a trecut la completarea schemei predilect cu elemente valoroase din rândurile studenților. Alegând tineri cu calități efective și afective pentru a lucra în Arhivele Statului, a asigurat⁴ o promovare a valorilor. Introducând o respectare strictă a regulamentului de funcționare a Arhivelor Statului, a impus personalului o disciplină ce s-a constituit criteriu selectiv, contribuind și la respectarea formei de promovare a arhiviștilor. Pe această cale s-a realizat un colectiv ale cărui rezultate s-au constituit într-un real sprijin în opera declanșată pentru protejarea tezaurului arhivistic.

¹ Aurelian Sacerdoțeanu, *Dimitre Onciul*, în „Revista Arhivelor” IV, (1940), nr. 1, p. 5. Vezi și Dimitre Onciul, *Scrieri istorice*, ed. critică de Aurelian Sacerdoțeanu, (*Viața și opera lui Dimitre Onciul*).

² Dimitre Onciul, *Din istoria Arhivelor Statului, cu Regulamentul Arhivelor Statului*, București, 1903; Constantin Moisil, *Arhivele Statului*, în „Boabe de grâu”, I (1930), nr. 10, p. 592–601; Mihail Fănescu, *Dimitre Onciul*, în *Figuri de arhiviști*, București, 1971, p. 201–227.

³ Arh. St. Buc., fond D.G.A.S., dosar 763/1901, f. 138–140; fond Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice, dosar 1325/1905, f. 319–321; Aurelian Sacerdoțeanu, *Viața și opera....*, p. 79.

⁴ Arh. St. Buc., fond Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice, dosar 279/1920, f. 40.

O primă atenție a acordat-o⁵ condițiilor de păstrare a documentelor și de lucru ale personalului Arhivelor Statului. Spațiile cu care această instituție intrau în noul secol se găseau la limita de jos, neglijarea stării de sănătate a edificiului de la Mihai Vodă fiind caracteristica secolului al XIX-lea. În perioada premergătoare anului 1862, când nesiguranța și dezinteresul celor care conduceau Mănăstirea Sf. Nicolae (Mihai Vodă) au contribuit la neglijarea⁶ totală a imobilului. Procesul de rapidă dezagregare s-a accentuat după 1866, anul mutării Arhivelor Statului în aceste spații, ruinate în mare parte la acea dată. Neutilizabile, nefuncționale și mai ales constituind un pericol prin gradul avansat de șubrezenie și chiar o rușine pentru capitala României, se revendica trecerea la demolarea lor pentru a fi ridicat un nou palat al Arhivelor Statului. Frumoase proiecte și utile dacă ar fi putut deveni realitate s-ar fi dovedit în timp că sunt un perpetuu deziderat, negăsindu-se posibilitățile financiare și chiar înțelegerea convenită pentru o asemenea realizare. Dimitre Onciul procedează cu tenacitate la schimbarea opticii, adoptând formula solicitării anuale a unor sume mai modeste menite a permite renovarea și adaptarea vechilor construcții, fostele chilii, la adăpostirea corespunzătoare a Arhivelor.

O atenție deosebită a acordat-o asigurării pazei acestui tezaur și a preîntâmpinării distrugerii printr-un eventual incendiu. În acest scop a făcut intervențiile care au permis organizarea unei supravegheri permanente din partea pompierilor, cărora le-a fost asigurată o remiză specială⁷. La această operă s-a bucurat și de înțelegerea și sprijinul efectiv acordat de miniștrii C. I. Istrati și Spiru C. Haret care, conducând destinele Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice, i-au acordat, în limitele bugetare, posibilitatea de a declanșa și a desfășura, pe parcursul a mai bine de un deceniu, această activitate, finalizată în mare măsură la 1916, în momentul antrenării României în conflagrația primului război mondial. Fructuoasă s-a dovedit în această acțiune colaborarea⁸ cu valoroșii arhitecți, ca Cristofi Cerchez, Nicolae Gabrielescu, Alexandru Bălcoianu, Petre Antonescu, care au conceput proiectele ce au dat treptat contur Ansamblului istoric Mihai Vodă. În acest scop, a fost analizată fiecare componentă a vechilor construcții, stabilindu-se ce trebuie păstrat și cum urmau să fie adaptate noilor cerințe pentru a servi la adăpostirea Arhivelor. Acolo unde starea precară a vechilor construcții nu mai asigura condiții de securitate, s-a trecut la demolare și la ridicarea unor noi construcții. Aceste măsuri s-au impus în zona laturilor sud și est, unde, prin îndepărtarea vechii trapeze a fostei mănăstiri, s-a trecut⁹ la edificarea localului viitorului Muzeu al Arhivelor. Abordarea eșalonată pe parcursul anilor a permis ca în spațiile renovate să se treacă la introducerea de rafturi corespunzătoare¹⁰ și la sistematizarea depozitelor, factor important care a facilitat personalului efectuarea promptă a operațiunilor curente la fiecare fond sau colecție.

⁵ Ibidem, fond D.G.A.S., dosar 757/1900, f. 133-134; dosar 763/1901, f. 335-336; dosar 793/1906, f. 46-48, 52-54, 57; dosar 799/1907, f. 44, 182-184; dosar 826 bis/1916, f. 3, 32, 46, 71, 226-228; dosar 840/1912, f. 9.

⁶ *Istoricul Arhivelor Statului, 1831-1956*, în *Arhivele Statului 125 ani de activitate, 1831-1956*, București, 1957, p. 31-58, 72-78.

⁷ Arh. St. Buc., fond D.G.A.S., dosar 775/1903, f. 58.

⁸ Grigore Ionescu, *București și monumentele sale*, București, 1957, p. 42; Petre Antonescu, *Clădiri. Construcții. Proiecte. Studii*, București, 1963, pl. LXXXIII-LXXXV.

⁹ Virgiliu Z. Teodorescu, *Muzeul Arhivelor. 50 de ani de existență*, în „Revista Arhivelor”, anul LIII (1976), vol. XXXVIII, nr. 4, p. 364-367; Idem, *Ansamblul monumental istoric și de arhitectură Mihai Vodă*, ibidem, anul LXVII (1990), vol. XLV, nr. 1, p. 3-13.

¹⁰ Arh. St. Buc., fond D.G.A.S., dosar 717/1901, f. 155-156, dosar 763/1901, f. 124-135.

Și tot acești ani reprezintă perioada când, pe lângă preluările de arhivă de la instituțiile creatoare ¹¹, s-a dat o atenție deosebită vechilor înscrisuri păstrate, conștient sau accidental, la diverse persoane. Dimitre Onciul introduce formula transcrierii ¹² în condicele Arhivelor Statului a tuturor documentelor care, la un moment dat, treceau pe la această instituție. Era și un prilej de tratare diplomatică a acestor mărturii, în sensul că, de la materialul suport, scriere și până la instituțiile evocate, erau supuse analizei critice, care permitea stabilirea autenticității actului prezent. Ștampila aplicată pe verso la aceste documente consemna tocmai finalizarea unei asemenea analize și poziția din condica în care au fost transcrise. Azi putem afirma că această formulă, cel puțin pentru conținutul documentelor, a contribuit la salvarea de la distrugere a informațiilor care, prin vicisitudinile ulterioare, s-au pierdut definitiv sau au fost rătăcite, unele ajungând peste ani să completeze zestrea Arhivelor.

Procesul de reorganizare a generat și formule ce azi pot fi apreciate că n-au respectat principiile arhivisticii. Ne referim la realizarea unor colecții care au preluat din fondurile creatorilor o serie de documente la care genul de suport, de validare a dictat regrouparea în spații și condiții de păstrare specifice (cutii, suluri etc.). Astfel au fost create colecțiile: Peceți, Suluri, S.I. (Secția istorică), Documente muntenesti ș.a.

Considerăm util a aduce în discuție problema accesibilității la documente în perioada directoratului lui Dimitre Onciul. Putem aprecia că avem de-a face cu o gradată accesibilitate. Să nu uităm că pentru viitorii istorici seminariile profesorului Onciul se desfășurau la Arhivele Statului, deci în contact nemijlocit cu documentele pe care le supunea atenției. Concomitent, preconiza ca depozitul să fie un teritoriu tabu, reclamând condiții deosebite de igienă.

Trebuie reținut că experiența ultimelor decenii impune o atenție sporită pentru păstrarea integrității acestui tezaur. Ne referim la situațiile când instituții sau chiar persoane au împrumutat sine die dosare pe care ulterior uitau să le restituie, determinând stări conflictuale ce reclamau corespondență, măsuri represive, intervenții etc. ¹³.

Conștient că publicul larg trebuie să aibă o imagine clară ce sunt Arhivele Statului și că pe această cale poate să asigure completarea tezaurului, a preconizat oferirea spre cunoaștere a acestei instituții prin intermediul unui muzeu. Tema pe care a oferit-o realizatorului proiectului Muzeului Arhivelor este în acest sens semnificativă. Pentru spațiul care urma să fie realizat a preconizat o dublă funcționalitate și măsuri speciale de protecție, solicitând proiectarea și executarea unui asemenea edificiu. Practic era vorba de depozite vizitabile, în care o serie de valori arhivistice să fie prezentate publicului vizitator. Acestui scop arhitectul Petre Antonescu i-a asigurat, prin proiect, atât accesele la circuitul de vizitare a spațiilor de la demisol, parter, etajul I, cât și parțial etajul II. Conceput ca proiect la 1906–1907, muzeul a devenit realitate la 1914, a fost dat în folosință parțială la 1924 cu ocazia

¹¹ Ibidem, dosar 794/1906, f. 25, 289–291; dosar 799/1907, f. 56, 58, 63; fond Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice, dosar 2 217/1906, f. 14, 36; dosar 3 730/1916, f. 20–21, 37–38, 289–291.

¹² Sunt condici realizate prin legarea filelor pe care personalul Arhivelor Statului a transcris documentele prezentate de către deținători. În unele cazuri sunt și file cu transcrierile efectuate de către studenții lui Dimitre Onciul. Pe acestea întâlnim corecturile, completările și însemnarea olografă: „Coloționat D. Onciul”. (Ibidem, colecția Manuscrise, nr. 1 234, f. 381–382 etc.).

¹³ Ibidem, fond Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice și Instrucțiunii Publice, dosar 3 730/1916, f. 20–21, 37–38; fond D.G.A.S., dosar 794/1906, p. 289–291.

Scara monumentală a sălii Muzeului Arhivelor, distrusă la demolarea Complexului de la Mihai Vodă

<https://biblioteca-digitala.ro> / <http://arhivelenationale.ro>

găzduirii manifestărilor Congresului Internațional de Bizantinologie, a fost inaugurat instituțional la 1 mai 1925 și deschis pentru publicul vizitator de la 26 martie 1926, dată la care însă altă concepție a stat la baza organizării expozițiilor din incinta muzeului.

Sala muzeului

Revenind la problema Arhivelor, putem afirma că Dimitre Onciul s-a dovedit un foarte bun trezorer, care a găsit răspunsurile cuvenite la complexe probleme¹⁴ pe care primii ani ai secolului al XX-lea le-au ridicat. Demn este să amintim și aprecierea modului¹⁵ cum Arhivele Statului s-au prezentat ca expozant în cadrul Expoziției Generale a României organizată la București în anul 1906. Documentele selecționate pentru expunere, modul de prezentare în pavilionul care a găzduit acest tezaur au impresionat publicul vizitator, impunând organizatorilor juriului ca, la finalul acestei acțiuni, să acorde Medalia de Aur Arhivelor Statului.

Că a știut să-și alăture personalul Arhivelor Statului au dovedit-o momentele de maximă solicitare. Ne referim la evenimentele care au antrenat România în conflictele militare. Organizatorul Dimitre Onciul a conceput și a declanșat acele măsuri pe care le-a considerat imperios necesare. Cu un personal redus, mulți fiind mobilizați pe front, a trecut la confecționarea lăzilor de evacuare, selecționarea fondurilor și colecțiilor, ambalarea și expedierea lor. Încredințarea misiunii de a însoți aceste valori pe drumul refugiului a constituit o treaptă pe această scară a durerii. Ca și în alte împrejurări, Gheorghe Nedioglu, angajat la Arhivele Statului

¹⁴ Ibidem, fond D.G.A.S., dosar 895/1920, f. 4.

¹⁵ Ibidem, fond D.G.A.S., f. 76-78; dosar 799/1907, f. 156.

încă din anii afirmării ca un valoros student, care i-a devenit lui Dimitre Onciul, după trecerea prin toate etapele de formare, colaboratorul apropiat¹⁶, în calitate de director adjunct, a primit misiunea de a însoți acest tezaur, fiindu-i paznic credincios pe drumurile Moldovei și Rusiei, la Odessa și Moscova.

Au fost anii acestei conflagrații, anii care i-au impus lui Dimitre Onciul să rămână la post pentru a putea proteja ceea ce nu fusese evacuat. Și gestul s-a dovedit de bun augur. La repetatele încercări¹⁷ ale ocupanților de a răpi, ca valoroasă captură, aceste mărturii, intervențiile lui prompte, argumentele enunțate l-au determinat în ultimă instanță pe ocupant să procedeze la asigurarea efectivă a acestui tezaur, prin introducerea pazei militare.

Crudul examen al comportamentului în timpul ocupației l-a desemnat ca om cu o demnitate și o conduită ireproșabile. O demonstrează reacțiile sale atunci când profanatorii trecutului încercaseră să întineze tezaurul de valori ale trecutului poporului român. Mai mult, în momente de mare presiune psihologică, glasul lui a devenit balsamul salvator. El a găsit cu cale că aducerea trecutului glorios al înaintașului Mircea cel Bătrân în incinta bisericii mitropolitane din București cu prilejul împlinirii a 500 de ani de la trecerea în neființă poate constitui ocazia de afirmare¹⁸ a aspirațiilor de prezent și viitor ale poporului român. Comemorarea s-a transformat, prin înflăcărata expunere, într-un mobilizator act al încrederii în ziua de mâine ce avea să aducă României o nouă soartă.

În conjunctura realizării Marii Uniri, Dimitre Onciul a dat o atenție deosebită noilor provincii, tezaurului arhivistic al acestora, acționând¹⁹ pentru crearea serviciilor care urmau să acorde valorilor trecutului cuvenita îngrijire. Mai mult, întrucât multe din arhivele acestor teritorii fuseseră „evacuate” în retragere de fostele imperii stăpânitoare, ca și pentru tezaurul arhivistic depozitat la Moscova, a revenit²⁰ cu numeroase intervenții către diplomația românească pentru a revendica retrocedarea acestor valori aparținând statului român.

A aminti de Dimitre Onciul ca neobosit protector al tezaurului Arhivelor, s-ar putea considera a fi ceva de maximă suficiență. Și totuși realitățile ne impun să relevăm că, în concepția sa, și practica a demonstrat-o ca o realizare efectivă, nu s-a limitat a fi atent numai cu aceste izvoare – documentele de arhivă – acordând atenție și altor multor genuri de izvoare ale trecutului românesc. Profesorul, cercetătorul, gospodarul ansamblului Mihai Vodă s-a impus atenției tuturor acelor care acționau în cadrul Comisiunii Monumentelor Istorice. Aceștia i-au solicitat colaborarea²¹, integrându-l și în colectivul acestei instituții ca membru, iar din 1919 și până la sfârșitul vieții și ca președinte, coordonator al activității prestigioaselor acțiuni. Prezența sa, alături de iluștri istorici, arhitecți, arheologi, constructori i-a reclamat o atentă tratare a multiplelor probleme care se impuneau ca necesitate pentru conservarea acestui inestimabil tezaur. Și, în acest caz, a căutat să promoveze generația de mâine care urma să ducă mai departe destinele acestei instituții. Ne referim²², pentru a da un singur exemplu, la fostul său student Virgiliu N. Drăghi-

¹⁶ Virgiliu Z. Teodorescu, *Profesorul Gheorghe Nedioglu. Schiță de portret*, în „Revista Arhivelor”, anul LXIX (1992), vol. LIV, nr. 4, p. 415–426.

¹⁷ Virgiliu N. Drăghiceanu, *707 zile sub cultura pumnului german*, București, 1920, p. 47–50.

¹⁸ Dimitre Onciul, *Mircea cel Bătrân. Cuvântare comemorativă la cinci sute de ani de la moartea lui*, în Dimitre Onciul, *Scrisori istorice*, vol. II, p. 241–260. (Această expunere s-a bucurat de o aleasă apreciere, cunoscând mai multe ediții.)

¹⁹ Arh. St. Buc., fond D.G.A.S., dosar 895/1920, f. 11; *Istoricul Arhivelor Statului...*, p. 133.

²⁰ Teodor Bălan, *Câteva scrieri ale lui Dimitre Onciul către Sever Zotta*, în „Revista Arhivelor”, VI (1945), nr. 2, p. 162. Vezi și Alexandru Lapedatu, *Scrisori alese*, Cluj-Napoca, 1985, p. 232–318.

²¹ N. Iorga, *Oameni care au fost*, vol. II, București, 1935, p. 151–154.

²² Arh. St. Buc., Filiala municipiului București, fond Comisiunea Monumentelor Istorice, dosar 134/1917–1918; dosar 135/1917–1918.

ceanu, prezent la datorie în calitate de secretar-director al Comisiunii Monumentelor Istorice. Considerăm că nu întâmplător a fost reținerea în București, în timpul retragerii guvernului României la Iași, a lui Virgiliu N. Drăghiceanu. Ea s-a dovedit a fi benefică, cooperarea cu Dimitre Onciul contribuind la salvarea, în mare măsură, a valorilor tezaurului supus poftei hrăpărețe ale unor ocupanți doritori a pune mâna pe tot ceea ce constituia personalitatea poporului român.

Și în cazul Comisiunii Monumentelor Istorice, istoricul Dimitre Onciul aducea, în orice împrejurare, în discuție argumentul documentului, de orice natură, pentru a susține cele necesare clasării, îngrijirii respectuoase a tot ceea ce trebuie transmis ca sacră moștenire către viitor.

Putem afirma că aducerea în discuție a Comisiunii Monumentelor Istorice și alegerea lui ulterioară ca președinte n-au fost acte conjuncturale, de complezență, ci bine calculate, încredințarea și acestor misiuni dovedindu-se, prin ceea ce s-a înfăptuit, ca ceva bine analizat pentru a fi în beneficiul României. Rapoartele, studiile publicate în presa de specialitate au consemnat aceste rezultate.

Este necesar să reținem în acest context și atenția pe care a acordat-o²³ simbolului heraldic. Contribuția lui a fost fundamentală la constituirea Comisiei Heraldice, a arhivei acesteia, la desfășurarea și coordonarea, în calitate de președinte al lucrărilor, unde, în ultimă instanță, după o chibzuință și profundă analiză a procedat, pe baza elementelor tradiționale, la desemnarea gamei simbolurilor ce defineau stema țării, a județelor, municipiilor etc.

Ca un corolar al aprecierilor contemporanilor pentru Dimitre Onciul se poate afirma că a fost desemnarea lui²⁴ ca membru corespondent, în 1899, și titular al Academiei Române în anul 1905, discursul de recepție, susținut în 1906, relevând pe specialistul profund capabil, prin metode noi, să contribuie la propășirea științei istoriei românilor. Putem și în acest caz să afirmăm că nu a fost numai un act al recunoașterii calităților omului, cetățeanului, cercetătorului, savantului, faptele impunându-l ca indispensabil pentru propășirea acestei instituții ca înalt for științific al țării. Prezența sa, din 1919, la conducerea Academiei Române l-a impus ca un atent protector²⁵ al tuturor valorilor acumulate și salvate până la acea dată, ca un atent conducător al celor care trudeau pentru prosperitatea acestei instituții. Și în acest caz, reacțiile sale au fost predilect îndreptate pentru protejarea tezaurului deținut, condamnând vehement actele necugetate ale aceluia care urmăreau profituri imediate prin distrugerea valorilor acestui tezaur. Cele afirmate la adresa lui Dimitre Onciul sunt confirmate de cele care s-au constituit așezăminte la care contribuția sa s-a dovedit salutară, impunându-l ca omul care și-a meritat cu prisosință recunoștința din partea tuturor aceluia care l-au cunoscut.

Exemplele evocate au menirea de a reaminti concludența apreciere a lui Nicolae Iorga, afirmată în 1923: „Pretutindeni unde, ca la Arhivele Statului și la Comisia Monumentelor Istorice, o sarcină administrativă i-a fost încredințată, el a îndeplinit-o cu o scrupulozitate care poate servi de model. Cu aceste însușiri pozitive va rămâne el în amintirea elevilor săi și a opiniei publice, îndurerată azi și întotdeauna recunoscătoare”²⁶.

²³ Arh. St. Buc., fond Comisia consultativă heraldică, dosar 3/1921, f. 1-2. Vezi și Const. Moisil, *Dimitre Onciul*, în „Anuarul Institutului de istorie națională”, III (1923), Cluj, 1924, p. 507-510.

²⁴ Aurelian Sacerdoțeanu, *Viața și opera...*, p. 15-16.

²⁵ Arh. St. Buc., fond Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice dosar 739/1922, f. 3-5; dosar 719/1923, f. 2. Vezi și Const. Moisil, *Dimitre Onciul*, p. 507-512; V. Gheorghiu, *La viața științifică a lui Dimitre Onciul*, în „Candela”, XXXIV, Cernăuți, 1923, nr. 1, p. 63-64; Vasile Părvan, *Memoria lui Dimitre Onciul*, 1923, p. 87.

²⁶ N. Iorga, *Dimitre Onciul*, în *Oameni care au fost*, vol. III, București, 1936, p. 144-145.